

Duikers, sluizen en kadewerken langs de Lek bij Vianen

Sporen van watermanagement bij archeologisch onderzoek in het kader van 'Ruimte voor de Lek'

R.W. DE GROOT

Inleiding

Tijdschrift voor
Waterstaatsgeschiedenis
26 (2017) 1, 25-32

Tussen ongeveer eind 2013 en eind 2015 vond in de uiterwaarden van de Lek ingrijpend grondverzet plaats. De werkzaamheden ('Ruimte voor de Lek') maken deel uit van het door Rijkswaterstaat opgezette programma Ruimte voor de Rivier. In de Pontwaard en Mijnsheerwaard bij Vianen bestonden de plannen voornamelijk uit het uitgraven van de voormalige havengeul inclusief de realisatie van een brug daar overheen. Ook vonden op andere plekken graafwerkzaamheden plaats voor bijvoorbeeld klei-inkassing. Aan de noordzijde van de Lek, nabij Nieuwegein, vonden eveneens diverse bodemingrepen plaats. Deze werkzaamheden zijn aanbesteed aan en uitgevoerd door de Combinatie Martens & Van Oord/Heijmans.

Onderdeel van het contract vormde niet alleen het civieltechnische werk, ook de archeologie diende een rol te spelen. In het kader daarvan zijn, na uitgebreid vooronderzoek vanaf 2007, in 2013 tot en met 2015 verschillende proefsleuvenonderzoeken en opgravingen uitgevoerd, die vrijwel zonder uitzondering bijzondere informatie hebben opgeleverd (afb. 1).¹ Ook werd in vrijgegeven delen een aantal zogenaamde toevalsvondsten gedaan. Dit artikel concentreert zich op de vondsten die in de zuidelijke uiterwaard van de Lek bij Vianen zijn gedaan. Het artikel zal zich richten op de volgende vijf vragen:

- 1 Hoe zag de oude haven van Vianen er uit en hoe heeft deze zich ontwikkeld?
- 2 Welke rol speelde de haven bij de afwatering van het omliggende gebied?
- 3 Hoe oud zijn de haven en de kunstwerken die bij het archeologisch onderzoek zijn gevonden?
- 4 Welke waterstaatkundige werken werden uitgevoerd in de uiterwaarden ten noorden van Vianen (Pontwaard)?
- 5 Welke aanwijzingen zijn er voor een meer zuidelijke loop van de Lek?

Korte geschiedenis van het gebied

Het onderzoeksgebied ligt in de uiterwaarden ten noorden van Vianen. De belangrijkste structuren die hier aanwezig waren, zijn de (voormalige) havengeul en de Buitenstad. Wanneer deze precies zijn aangelegd is niet bekend, maar de bouw zal ongetwijfeld hebben samengehangen met de ontwikkelingen van de stad Vianen. Deze stad kreeg stadsrechten in 1335/36 en beleefde in de veertiende eeuw haar bloeiperiode. Vermoed wordt daarom dat de haven niet voor de veertiende eeuw zal zijn aangelegd. Mogelijk is de haven zelfs pas aan het begin van de zestiende eeuw aangelegd, waarbij gebruik gemaakt werd van een oude (neven) geul van de Lek.²

Op de kaart van de stad Vianen uit ongeveer 1570 vervaardigd door Jacob van Deventer is de havengeul duidelijk zichtbaar. Ook is zichtbaar dat de havengeul ongeveer halver-

1 R.W. de Groot, "De huizinghe, steenoven en verder getimmerde daarop...". Opgraving van steenoven 'Het Oude Werk'. Plangebied Ruimte voor de Lek, locatie 1 (Bossenwaard); gemeente Nieuwegein. Archeologisch onderzoek: een proefsleuvenonderzoek met doorstart naar een opgraving. RAAP-rapport 2800 (Weesp 2015); R.W. de Groot, Onderzoek naar steenoven 'Het Heiwerk'. Plangebied Ruimte voor de Lek, locatie 3 (Bossenwaard-West), gemeente IJsselstein. Archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (proefsleuven). RAAP-rapport 2946 (Weesp 2015); B.I. Smit, Plangebied Ruimte voor de Lek. Gemeente Vianen, IJsselstein, Nieuwegein en Houten; archeologisch vooronderzoek: een inventariserend veldonderzoek (verkenning). RAAP-rapport 2039 (Weesp 2010).

2 J. de Meyere, K. Ruijter, "Ik zag nooit een schooner plek Als Vianen aan de Lek". Wandeling in en rond de historische binnenstad van Vianen (Vianen 2006).

Afb. 1. Luchtfoto van het projectgebied Ruimte voor de Lek na oplevering van de werkzaamheden. De locaties van archeologisch onderzoek staan hierop aangegeven. Bron: Rijkswaterstaat.

wege is afgedamd met een havenhoofd in de Lek. Opvallend is dat op deze kaart de loop van de Lek een stuk zuidelijker is ingetekend dan de rivier tegenwoordig stroomt.³

In de zeventiende eeuw is de zuidelijke uiterwaard van de Lek bij Vianen flink breder geworden omdat de Lek dan (vrijwel) op haar huidige locatie stroomt. In historische bronnen wordt over deze verlegging van de Lek niet gesproken, maar wordt voor deze periode alleen gemeld dat er plannen bestonden om de havengeul te verbreden. Deze moet echter ook verder naar het noorden zijn doorgetrokken.⁴

De Buitenstad is de tegenwoordig nog aanwezige weg die de uiterwaard doorkruist vanaf de oude hoofdas van Vianen: de Voorstraat. Deze veerweg heeft oorspronkelijk anders gelopen dan tegenwoordig. Op de kaart van Jacob van Deventer is te zien dat de weg in eerste instantie in westelijke richting afboog over een dijk langs de havengeul naar het veer. Pas in de achttiende eeuw veranderde de situatie. Op verschillende kaarten uit deze periode is namelijk een weg langs de zuidkant van de haven te zien, maar ook een weg die in noordelijke richting naar de Lek loopt. De weg die naar het noorden loopt, takt aan de zuidkant van de havengeul af en loopt dan iets door naar het oosten voordat hij richting de Lek afbuigt. Op de kaart van Bolstra en Klinkenberg (1751-1752 en herzien in 1764) staat een duiker aangegeven onder deze weg. Duiker en weg lijken overigens verder oostelijk te liggen dan de huidige Buitenstad. Mogelijk dat het smalle dijklichaam dat tegenwoordig nog aanwezig is, een overblijfsel vormt van deze weg (afb. 2).⁵

In de negentiende eeuw is de situatie rondom het plangebied weer veranderd en komt deze vrijwel overeen met de huidige situatie. Deze verandering heeft vermoedelijk alles te maken met het bezoek dat Napoleon in de herfst van 1811 aan de omgeving bracht. Tijdens zijn bezoek waren er in de regio hoofdzakelijk zand- of grindwegen, die bij regenval vrijwel onbegaanbaar waren, waardoor hij de route van het bezoek moest verleggen. Waarschijnlijk mede daarom vaardigde hij een decreet uit waarin een aantal belangrijke routes tot Route Impériale (RI) werd opgewaarderd. De huidige Buitenstad was onderdeel van RI 2, de weg van Parijs naar Amsterdam. Bij de opwaardering dienden de wegen ook verhard te worden. In het bestek van de RI 2 staat dat er vanaf Lexmond naar Vianen een nieuwe weg moest komen, maar ook dat ten noorden van Vianen de weg rechtgetrokken diende te worden waarbij een deel van de haven moest worden gedempt.⁶

3 D. Bekius, Plangebied Ruimte voor de Lek (versie 2009). Gemeente Vianen, IJsselstein, Nieuwegein en Houten. Archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek. RAAP-rapport 1959 (Weesp 2009), 34-36.

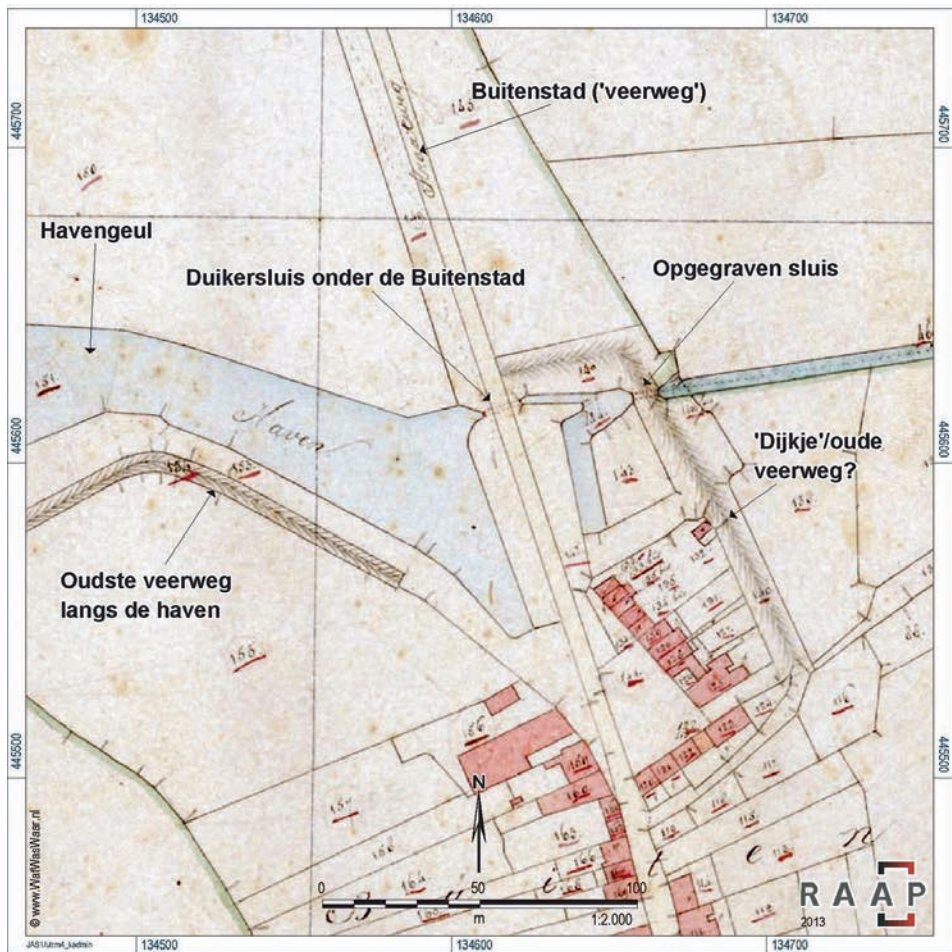
4 T. Fafianie, E. Stades-Vischer, Vianen, geschiedenis en architectuur. Monumenten inventarisatie project provincie Utrecht (Zeist 2010).

5 R.W. de Groot, Onderzoek in de havengeul van Vianen. Plangebied Ruimte voor de Lek locatie 10 en 11 (Pontwaard & Mijnsheerwaard). Gemeente Vianen; een archeologische begeleiding (protocol opgraven). RAAP-rapport 2802 (Weesp 2016), 12-14.

6 W. van Zijderveld, 'Gorinchem-Vianen, keizerlijk sinds 1811', in: Napoleon in Nederland 1811-2011. Utrecht en Zuid-Holland. Thema tijdschrift 1 (2011), nr. 3, 38-40.

Afb. 2. De omgeving van de beide sluizen op het kadastrale minuutplan uit het begin van de negentiende eeuw. De relevante (historische) structuren zijn hierop aangegeven.

Vondsten in de havengeul

Het uitgraven van de voormalige havengeul, westelijk van de Buitenstad, is archeologisch begeleid door RAAP Archeologisch Adviesbureau. Bij dit onderzoek werden enkele structuren aangetroffen, die aan de havengeul gerelateerd zijn.

Centraal in de ontgraving werden onder een relatief groot oppervlak kleine ronde paaltjes en liggend vlechtwerk gevonden (afb. 3). Binnen het vlechtwerk bleek sprake van drie verschillende oriëntaties, wat wijst op verschillende fasen. Dit wordt bevestigd door de informatie uit een dwarsprofiel, waarin meerdere niveaus met vlechtwerk zichtbaar zijn. De palen en het vlechtwerk zijn geïnterpreteerd als zinkstukken. Deze werden en worden gebruikt als oever- en kadaversteviging en bestaan uit matten van gevlochten takken, in dit geval elzen- en wilgenhout, die worden verzwaard met stortstenen. Aangezien ze qua oriëntatie haaks liggen op de negentiende-eeuwse havengeul, werd door de onderzoekers aangenomen dat zij ouder zijn. Dit wordt bevestigd door een AMS-datering⁷ van het hout, die uitkomt tussen ongeveer 1430 en 1485, en ook door historisch kaartmateriaal. Wanneer de zinkstukken namelijk worden geprojecteerd op de stadkaart van Vianen van Jacob van Deventer, dan vallen zij precies op het havenhoofd dat in de Lek uitsteekt.⁸

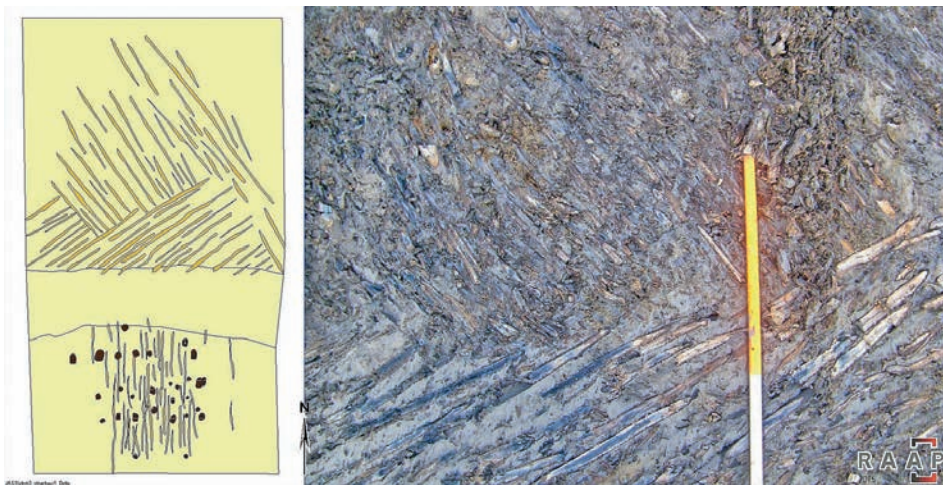
Verderop, langs een groot deel van de zuidelijke rand van de havengeul werd een beschoeiing van palen (iepen- en eikenhout) en planken gevonden.⁹ Op basis van het vondstmateriaal aangetroffen in de vullingen van de havengeul kan deze beschoeiing in de achttiende of negentiende eeuw gedateerd worden. Op basis daarvan is deze beschoeiing gekoppeld aan de havengeul, zoals die er in achttiende/negentiende eeuw was, mede omdat deze op historische kaarten samenvalt met de rand daarvan.

Uit de wanden van de ontgraving en de gezette boringen blijkt dat de havengeul is in-

7 Acceleration Mass Spectrometry, een techniek gebruikt bij de datering van koolstofhoudend materiaal op basis van meting van de isotoop ¹⁴C.

8 De Groot, Onderzoek havengeul Vianen, 30-35.

9 Ibidem, 35-38.

Afb. 3. Detailtekening (1:50) en overzichtsfoto van een deel van de in de havengeul aangetroffen zinkstukken.

gegraven in een voormalige restgeul van de Lek. Vervolgens is de havengeul geleidelijk verland (vanaf de zeventiende of achttiende eeuw). Uiteindelijk werd de geul gedempt waarbij stadsafval uit Vianen, zoals aardewerk, leer en puin, in de vullingen van de geul terecht kwam. Deze demping vond plaats in de negentiende eeuw.

Sluis onder de Buitenstad

Ten oosten van de voormalige havengeul onder de Buitenstad bevond zich een duikersluis met heugelstang, die tijdens de werkzaamheden in het kader van Ruimte voor de Lek is gesloopt (afb. 4). De sluis zat namelijk precies op de locatie van de pijler van de huidige Napoleonsbrug. Bij de sloop heeft eveneens archeologische begeleiding plaats gevonden, namelijk bij het vrij graven ervan en bij het verwijderen van de vloer. Bij de sloop van het muurwerk van de sluis was geen archeoloog aanwezig.¹⁰ De vloerdelen zijn wel voor de sloop door een houtspecialist onderzocht.¹¹

De fundering van de sluis bestond uit houten bakken die onder de muren zijn aangebracht. Deze bakken waren opgebouwd uit balken aan weerszijden met planken daartussen. Tussen deze bakken bevond zich de houten vloer. Vrijwel al het gebruikte hout was afkomstig van zilverspar. Er was sprake van een grote uniformiteit in de maatvoering van het hout. Dat lijkt er op te wijzen dat gebruik is gemaakt van een bestek waarin de maatvoering werd beschreven.¹² Onder de vloer en beide bakken was sprake van rijen met kessen die waren verbonden met het hout er boven met ook reeksen van trekpalen. Deze zorgden ervoor dat de vloer niet kon opbollen of 'wegdrijven'. Ter hoogte van de voormalige hefdeur was tenslotte nog een kwelshot aangebracht om te voorkomen dat kwelwater de grond onder de sluis weg zou spoelen.

Op basis van het gebruikte baksteenformaat lijkt de sluis in de achttiende eeuw te zijn gebouwd. Het archeologisch onderzoek spreekt dat echter tegen. Uit de dendrochronologische dateringen van het hout blijkt namelijk dat delen van het hout tussen 1780 en 1850 gedateerd moeten worden en andere delen tussen 1805 en 1845. Op historische kaarten van vóór de negentiende eeuw is de duikersluis nog niet afgebeeld. De bouw van de duikersluis onder de Buitenstad wordt om deze redenen geassocieerd met de aanleg van de RI 2 tussen 1811 en 1813. De Buitenstad zal vermoedelijk ook in die periode op de huidige locatie zijn aangelegd, al ontbreekt vondstmateriaal uit deze 'dijk' om dat te bevestigen (of ontcrachten).¹³ Bij de bouw van de sluis zijn kennelijk oudere bakstenen gebruikt die van elders zijn aangevoerd. Er kon niet worden achterhaald wat de herkomst van deze bakstenen is.

¹⁰ De heugelstang van de duikersluis is wel bewaard gebleven en gaat onderdeel uit maken van het informatiebord op het toeristische overstappunt bij de Ponthoeve

¹¹ F.A.C. Haans. De oude duikersluis onder de Buitenstad (uiterwaarden Lek) te Vianen. Bouwhistorische analyse en waardenbepaling. MAB-rapportage (Nijmegen 2014).

¹² Dit bestek kon niet worden terug gevonden bij de waterstaatsbestekken in het Nationaal Archief of in het Regionaal Archief Rivierland te Tiel.

¹³ R.W. de Groot, Een 'keizerlijke weg', twee duikersluizen, en erfstructuren in de Pontwaard bij Vianen. Plangebied Ruimte voor de Lek, locatie 12, 13 en 13b, gemeente Vianen. Archeologisch onderzoek: proefsleuven, opgraving en archeologische begeleiding. RAAP-rapport 2803 (Weesp 2015), 63-71, 104-111.

Afb. 4. De oostelijke gevel van de duikersluis onder de Buitenstad zoals hij aanwezig was tot de start van de werkzaamheden in het kader van Ruimte voor de Lek.

Sluis ten oosten van de Buitenstad

Vlak ten oosten van de Buitenstad is een tweede duikersluis opgegraven. Deze was in het verleden al gesloopt en bevond zich deels in een sloot en deels in de oever daarvan. Bijgevolg was het opgaande muurwerk grotendeels verdwenen. De sluis was vermoedelijk voorzien van een draaideur, aangezien er een zogenaamde keuspot gevonden is: het draaipunt van de deur. Deze deur sloot tegen een dikke houten balk (de 'aanslag') en een natuurstenen blok dat tegen de muur was gemetseld.

De fundering van de sluis was opgebouwd uit verschillende niveaus. Allereerst was sprake van een vloer bestaande uit bakstenen, die op hun plaats werden gehouden door middel van balken. Deze balken waren geïntegreerd in het metselwerk van de muur. Hieronder bevond zich over het hele oppervlak van de sluis een houten vloer met enkele balken (afb. 5). Deze vloer laat duidelijk het vakmanschap van de timmerlieden zien. De balken waren verbonden met een onderliggende reeks van houten balken. Deze drie niveaus vormen vermoedelijk samen de fundering van de sluis. Hieronder bevond zich echter een tweede reeks van niveaus met planken en balken, afgesloten door een funderingsrooster van balken.¹⁴

De bouwwijze van de duikersluis past goed in het beeld zoals dat bekend is van andere (duiker) sluisen.¹⁵ Bij verschillende sluisen die in de jaren veertig van de twintigste eeuw in Rotterdam zijn onderzocht was bijvoorbeeld ook sprake van verschillende niveaus van funderingen of vloeren boven elkaar, net als bij de Oude Sluis in Vreeswijk.¹⁶ In het bestek van de huidige sluis in het Merwedekanaal (uit 1883) worden dergelijke openvolgingen van verschillende vloerniveaus niet beschreven. Deze sluis diende te worden voorzien van een vloer van dennenhout met eiken kespens en zwalpen van dennenhout. De vloer diende met forse palen te worden onderheid.¹⁷

De duikersluis wordt aangegeven op historische kaarten die dateren vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw, zoals de kaart van Bolstra en Klinkenberg uit 1751/1752 en 1764. De datering vanaf de achttiende eeuw wordt bevestigd door het formaat van de bakstenen en het vondstmateriaal dat onder andere in de insteek van de duikersluis gevonden is. De dendrochronologische datering van enkele delen van de houten fundering is daarmee echter in tegenspraak. Hoewel de houten vloer gedateerd is tussen circa 1760 en 1800 (kapdatum circa 1778), dateert één van de houten balken van de onderste funderingsniveaus uit de periode 1835-1875 (kapdatum circa 1854). Op basis daarvan wordt de hele duikersluis in de negentiende eeuw gedateerd en gaat het om de herbouw van een voorloper, die op deze plek al vanaf het midden van de achttiende eeuw aanwezig was.¹⁸

Vanaf de noordkant van de huidige bebouwde kom van Vianen liep in noordwestelijke richting een laag dijklichaam richting de opgegraven sluis. Door omwonenden werd aangegeven dat dit de oude weg naar het veer betreft. Historisch kaartmateriaal bevestigt dit. Op verschillende kaarten uit de achttiende eeuw staat ongeveer ter hoogte van deze dijk namelijk een weg naar het veer aangegeven. De opgegraven duikersluis werd aangelegd om de sloot ten oosten van de dijk te verbinden met de havengeul ten westen daarvan. De polder waterde dus af op de havengeul wanneer het polderpeil hoger was dan dat in de havengeul. Bij hoogwater in de rivier sloot de deur in de duikersluis om te voorkomen dat het achterland overstroomde.¹⁹

¹⁴ De Groot, 'Keizerlijke weg', 43-49.

¹⁵ G.J. Arends, Sluisen en stuwen. De ontwikkeling van de sluis- en stuwbouw in Nederland tot 1940 (Delft/Zeist 1994), 156-161.

¹⁶ A.J. Guiran, 'Archeologisch onderzoek van middeleeuwse houten uitwateringssluizen in de Hoogstraat te Rotterdam: Willemsspoortunnel (1991) en Nauwe Kerkstraat (1942)', BOORbalans 4 (2001), 9-70; K. Leijnse, F.A.C. Haans, Plangebied de Oude Sluis in Vreeswijk, gemeente Nieuwegein. Archeologisch onderzoek: een archeologische begeleiding. RAAP-rapport 2632 (Weesp 2013).

¹⁷ Schutsluis en bijbehorende werken Vianen, waterstaatsbestek no. 153. Ministerie van Waterstaat (Den Haag 1883).

¹⁸ De Groot, 'Keizerlijke weg', 106.

¹⁹ Ibidem, 106-107.

Afb. 5. De houten vloer onder de oostelijke duikersluis, gezien richting het oosten.

Kadestructuren voormalige Lekoever

In het najaar van 2015 werd in de oever van een nieuw uitgraven nevengeul in de Pontwaard vlechtwerk waargenomen. Deze toevallige vondst is kort daarna geïnspecteerd. Het bleek te gaan om rechtopstaand en liggend vlechtwerk met enkele paaltjes die door golfslag waren bloot gespoeld. Verder naar beneden op de oever bevonden zich ook nog enkele kleine paaltjes die alleen bij laag water zichtbaar werden. Het vlechtwerk en de palen zijn geïnterpreteerd als een zinkstuk. Gezien de verschillende oriëntaties van het vlechtwerk gaat het ook in dit geval vermoedelijk om meerdere fasen.

Het is opvallend dat op de diverse beschikbare historische kaarten voor de omgeving van de locatie geen enkele maal een fenomeen is aangegeven waarvoor zinkstukken noodzakelijk waren. Brede waterlopen, geulen, rivierarmen en dergelijke ontbreken. Op achttiende en negentiende-eeuwse kaarten staat wel een oost-west verlopende sloot in dit deel van de Pontwaard. Deze valt echter niet samen met de aangetroffen zinkstukken. Om de ouderdom van de zinkstukken vast te stellen, zijn deze daarom absoluut gedateerd door middel van een AMS-datering. Hieruit blijkt dat beide tussen 1485 en 1650 gedateerd kunnen worden.

Mogelijk kunnen de zinkstukken en palen daarmee aan de oude loop van de Lek worden toegeschreven en waren zij onderdeel van een beschoeiing. Uit de stadskaat van Vianen van de hand van Jacob van Deventer blijkt namelijk dat de Lek in de zestiende eeuw zuidelijker gelopen heeft. De schaal van die kaart laat een nauwkeurige projectie niet toe, maar de sporen lijken min of meer samen te vallen met de zuidelijke oever van de Lek.²⁰

Palen langs het Merwedekanaal

Bij graafwerkzaamheden in de westelijke leikade van het Merwedekanaal zijn (delen van) zeven eikenhouten houten palen gevonden met een diameter van dertig centimeter. De palen staan vrijwel allemaal op een onderlinge afstand van veertig meter en lijken te zijn ingeslagen. Zij zijn min of meer aangetroffen op de plek waar de bovenkant van de kade overgaat in het schuine talud richting het kanaal.

Hoe de palen geïnterpreteerd moeten worden, is niet geheel duidelijk. Mogelijk gaat het om meerpalen op de oever van het kanaal voor schepen die wachtten om te worden

²⁰ R.W. de Groot, Ruimte voor de Lek. Archeologische inspectie van een toevalsvondst in de Pontwaard, gemeente Vianen. RAAP-adviesdocument 804 (Weesp 2015).

geschat. Het kan ook gaan om palen die onderdeel hebben uitgemaakt van een grondkerende constructie in de kade.²¹

Het bestek van de aanleg van het Merwedekanaal uit 1883 is geraadpleegd, maar hierin worden geen meerpalen of vergelijkbare constructies vermeld langs de kade.²²

Discussie: de waterstaatkundige ontwikkelingen in de Pontwaard

De reeks van archeologische onderzoeken in het kader van Ruimte voor de Lek hebben gegevens opgeleverd over de waterstaatkundige ontwikkelingen in de uiterwaarden van de Lek bij Vianen. Deze ontwikkelingen kunnen op basis van dit onderzoek, aangevuld met de gegevens van historisch kaartmateriaal, in vier fasen worden verdeeld.

De oudste fase dateert van vóór ongeveer 1650. In deze fase was de huidige Pontwaard veel smaller omdat de Lek een zuidelijkere loop kende. De stad Vianen groeide in de periode fors, met name in de veertiende eeuw, en de havengeul werd uitgegraven. Daarbij maakte men gebruik van een oude geul van de Lek. Om het havenhoofd aan de zuidoever tegen de invloed van het water te beschermen, werd dit voorzien van zinkstukken. Kennelijk was het noodzakelijk deze stukken regelmatig te vervangen en de kade/het havenhoofd op te hogen. Er zijn namelijk meerdere niveaus met zinkstukken aangetroffen. Ook buiten de havengeul was sprake van kadeversteving. In het gebied oostelijk van de geul is namelijk eveneens een zinkstuk gevonden, min of meer op de toenmalige zuidelijke oever van de Lek. Ook hier lijkt sprake van meerdere stadia in het werk aan de kade. Dit kon echter minder goed worden vastgesteld door de huidige werking van het water in de nieuw gegraven nevengeul.

De volgende fase begint rond 1700. Uit het historische kaartmateriaal blijkt dat de Lek een meer noordelijke loop kreeg op dezelfde locatie als de huidige. Om die reden waren een aantal waterstaatkundige werken noodzakelijk. Allereerst werd de havengeul verlengd om weer aan te sluiten op de rivier. Verder zal ook de veerweg vanuit Vianen, waarvan nog een klein deel als dijklichaam herkenbaar was ten tijde van het archeologisch onderzoek, zijn aangelegd. Uit historische bronnen is verder bekend dat in 1744 het Hoogheemraadschap van de Vijfheerenlanden begon met het verhogen en versterken van de zuidelijke Lekdijk. Als onderdeel daarvan werd ook de veerweg van Vianen naar de Lek opgehoogd. Dit leverde een conflict op met de Staten van Utrecht, die meenden dat deze veerweg nu een obstakel vormde in een goede afvoer van hoog water.²³ Hoewel de historische bronnen dit niet melden, lijkt het logisch dat in verband met dat conflict de duikersluis onder deze veerweg aangelegd is. Overigens zijn van de oudere fase van deze sluis geen sporen aangetroffen. Op historische kaarten vanaf 1751 staat deze echter wel vermeld.

Door middel van de duikersluis onder de veerweg kon het gebied ten oosten daarvan afwateren op de havengeul. De duikersluis verbond namelijk een sloot – vermoedelijk een voormalige geul van de Lek – met de haven en regelde door middel van een draaideur de afvoer van het water via de havengeul naar de Lek.

De derde fase begint in de negentiende eeuw. De havengeul verloor in deze periode langzaam zijn functie. Toch wordt de omgeving door het bezoek van Napoleon nog wel enigszins opgewaarderd. Op zijn bevel werd namelijk de RI 2 aangelegd. In het kader daarvan vond demping van een deel van de havengeul van Vianen plaats. Globaal gesproken gaat het om het deel van de haven ten oosten van de huidige Buitenstad (de Schippersplaats in de volksmond). Ook werd de veerweg rechtgetrokken naar de huidige Buitenstad.

Om de afwatering van de oostelijk uiterwaard op de havengeul niet te belemmeren door dit nieuwe obstakel, werd de duikersluis onder de Buitenstad aangelegd. De oostelijke sluis onder de voormalige veerweg bleef nog wel gehandhaafd en er vond zelfs een vernieuwing van deze sluis plaats op dezelfde plek.

Aan het einde van de negentiende eeuw hadden alle waterstaatkundige werken in het

21 R.W. de Groot, Ruimte voor de Lek. Archeologische inspectie van een toevalsvondst in de westelijke leikade van het Merwedekanaal, gemeente Vianen. RAAP-adviesdocument 769 (Weesp 2015).

22 Schutsluis en bijbehorende werken Vianen, waterstaatsbestek no. 153.

23 B. Remie, De steenovens en de Stoomsteenfabriek "De Lek" in Vreeswijk (Vreeswijk 2005), 10-11.

projectgebied hun functie verloren als gevolg van de aanleg van het Merwedekanaal in 1881. De havengeul werd gedempt waarmee de beide duikersluizen buiten gebruik raakten. De sluis onder de Buitenstad bleef bewaard, maar de meer oostelijk gelegen duikersluis werd gesloopt en vervangen door een sloot. Ook vond gedeeltelijke afgraving plaats van het dijklichaam van de oude veerweg.

De sluis onder de Buitenstad is bij de werkzaamheden in het kader van Ruimte voor de Lek gesloopt, waarmee het laatste historische waterstaatkundige relict werd opgeruimd. Dezelfde werkzaamheden hebben echter ook weer enkele historische elementen geïntroduceerd in het landschap, namelijk de havengeul van Vianen en de voormalige zuidelijke Lekoever ten oosten van de Buitenstad. Hiermee heeft het landschap ondanks het verdwijnen van de historische elementen alsnog een link naar het verleden teruggekregen.

Conclusies

In de inleiding werden vijf vragen gesteld. Thans kunnen die worden beantwoord.

- 1 Hoe zag de oude haven van Vianen er uit en hoe heeft deze zich ontwikkeld? De haven is waarschijnlijk in de veertiende eeuw aangelegd. In deze periode werden de oever en het havenhoofd verstevigd door middel van zinkstukken. Nadat de loop van de Lek in de zeventiende eeuw noordelijker kwam te liggen, vond verlenging van de havengeul plaats en werd deze voorzien van een beschoeiing.
- 2 Welke rol speelde de haven bij de afwatering van het omliggende gebied? Het oostelijke deel van de Pontwaard, ten oosten van de huidige Buitenstad, waterde af op de Lek via een sloot die in verbinding stond met de havengeul. Om die reden werden op twee momenten duikersluizen aangelegd, eerst in de voormalige veerkade, later in de Buitenstad. Daarmee bleef de verbinding tussen het achterland en de havengeul bestaan.
- 3 Hoe oud zijn de haven en de kunstwerken die bij het archeologisch onderzoek zijn gevonden? Zoals gezegd kreeg de haven vermoedelijk al in de veertiende eeuw gestalte. De houten zinkstukken gevonden in de kade van de haven zijn gedateerd tussen 1430 en 1485. De zinkstukken in de (voormalige) zuidelijke Lekkade dateren van vlak daarna, namelijk vanaf ongeveer 1485 tot 1650. De meest oostelijke van de twee duikersluizen, onder de oude veerweg, is vermoedelijk na 1750 gebouwd. Van deze eerste sluis zijn echter geen sporen meer gevonden. De aangetroffen houten delen van de sluis dateren uit de negentiende eeuw. Ook de sluis onder de Buitenstad is negentiende-eeuws en dateert waarschijnlijk uit 1811 omdat deze onderdeel was van de in dat jaar aangelegde RI 2.
- 4 Welke waterstaatkundige werken werden uitgevoerd in de uiterwaarden ten noorden van Vianen (Pontwaard)? Het gaat om het uitgraven van de havengeul, de aanleg van twee duikersluizen (naast en na elkaar) en het aanbrengen van kadeverstevigingen op verschillende plekken.
- 5 Welke aanwijzingen zijn er voor een meer zuidelijke loop van de Lek? Dat de Lek een zuidelijker verloop kende, blijkt bijvoorbeeld uit de stadskaart van Jacob van Deventer. De diverse archeologische onderzoeken hebben hiervoor aanvullend bewijs opgeleverd. Allereerst bleek dat de havengeul in een oude geul van de Lek is gegraven. Bovendien bleek de kadeversteviging met zinkstukken die midden in de havengeul en ten oosten van de Buitenstad werd gevonden juist op de plek van de oude oever van de Lek te liggen.